

Meer rietland voor vlinders

Er is veel bekend over de vogels en planten van de rietlanden van het Veenweidegebied, maar over vlinders is nog maar weinig kennis voorhanden. Ron van 't Veer, beheersadviseur van De Vlinderstichting, bespreekt een aantal soorten rietlanden met de daarbij behorende dag- en nachtvlinders.

Ron van 't Veer

Een groot deel van het West-Nederlandse landschap bestaat uit veenweiden. Het is een landschap van meren, bosjes, weilanden en rietlanden dat vanaf de achtste eeuw is ontstaan door ontginning van uitgestrekte hoogveenkernen. Nationaal en internationaal genieten de West-Nederlandse veenweiden bekendheid om hun rijke weide- en rietvogelstand en de bijzondere moerasplanten. Ondanks de grote populariteit van deze insectengroep is er over vlinders veel minder bekend. In dit artikel wordt nader ingegaan op een aantal dag- en nachtvlindersoorten uit het rietland van de veenweiden.

SOORTENRIJKDOM

De West-Nederlandse veenweiden zijn gemiddeld 15 dagvlindersoorten en meer dan 375 nachtvlindersoorten rijk (Kloen 1991, Van 't Veer 1988, De Vos 1985). Vergelijken met het aangrenzende duingebied is dit vrij weinig; hier kunnen meer dan 600 soor-

ten worden verwacht (De Vos 1990). Het geringe aantal soorten is echter geen indicatie voor de kwaliteit van het veenweidegebied. De veenweiden zijn echter zeer belangrijk voor vlinders die van een vochtige tot natte omgeving afhankelijk zijn.

Uit onderzoek in de veenweiden van de Zaanstreek is gebleken dat 50-75% van de nachtvlindersoorten afhankelijk is van rietvegetaties, graslanden, vochtige ruigten en moerasbosjes. Het aandeel van de boombewonende soorten varieert sterk met het oppervlak moerasbos. Uit figuur 1 valt direct te zien hoe belangrijk de rietlanden en vochtige ruigten voor moerasbewonende vlinders zijn. Juist in deze terreintypen treft men de meest lokale soorten aan, ook internationaal gezien. Een goed beheer is daarom een eerste vereiste om de karakteristieke vlinders van deze biotopen te beschermen.

ACHTERUITGANG

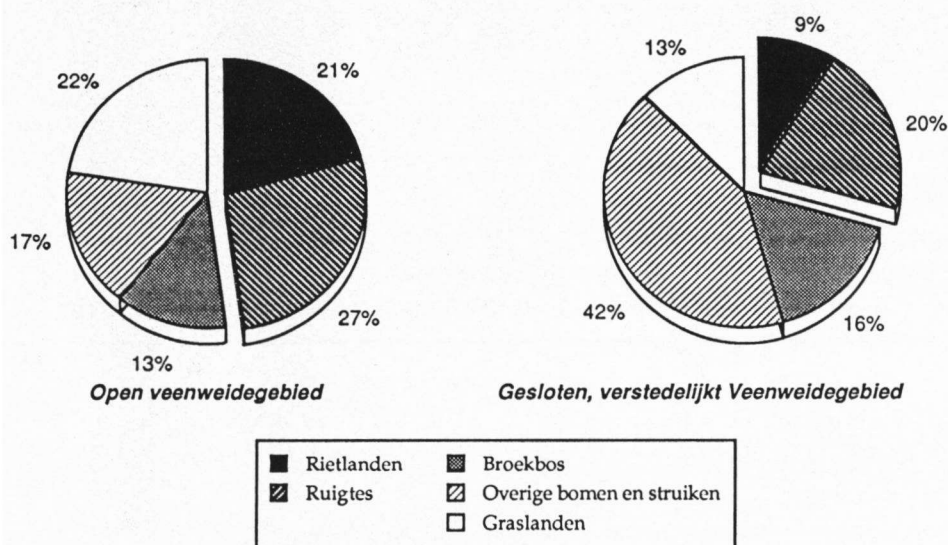
Van de meer zeldzame dagvlinders uit het veenweidegebied kan men konkluderen dat de huidige stand bijzonder slecht is. Vooral de soorten uit de bloemrijke hooi- en rietlanden hebben het zwaar te verduren (Jonker 1990, Kloen 1991). In het Hollands-Utrechtse veenweidegebied is de afgelopen 15 jaar het Gentiaanblauwtje (*Maculinea alcon*) en de Moerasparelmoervlinder (*Euphydryas aurinea*) uitgestorven. Van de Zilveren Maan (*Clossiana selene*) en de Aardbeivlinder (*Pyrgus malvae*) zijn nog maar enkele vindplaatsen bekend.

Deze achteruitgang is vooral veroorzaakt door ontginning, mechanisatie, bemesting en verdroging van het veenweidegebied. Echter, in relatief ongestoorde natuurgebieden kan het aantal vlinders ook achteruitgaan door een eenzijdig maaibeheer. Want ook in het maaibeheer is schaalvergroting opgetreden, met nivellering in soortenrijkdom van planten en dieren (Jonker, 1991) als gevolg. De maaitijd is verkort en gemechaniseerd; er wordt vroeger gemaaid en er maaien minder mensen per oppervlak. Bovendien wordt in

Tabel 1. Lokale of zeldzame vlindersoorten in West-Europese moerasterreinen.

Voorgestelde naam:	Wetenschappelijke naam:	Waardplant:
Rietluipaard	<i>Phragmataecia castaneae</i>	Riet
	<i>Lacanobia splendens</i>	Bitterzoet, Haagwinde,
Rietmoordenaar	<i>Chilodes maritima</i>	Riet
Slanke rietuil	<i>Senta flammea</i>	Riet
Bleke rietuil	<i>Archana neurica</i>	Riet, Rietgras
Kleine rietuil	<i>Coenobia rufa</i>	Zomprus, Padderus
Zeebies uiltje	<i>Amphipoea fucosa</i>	Zeebies
Zeebies bladroller	<i>Bactra robustana</i>	Zeebies
Gerande rietmot	<i>Donacula mucronellus</i>	Riet, Rietgras, zegges
	<i>Limnaecia phragmitella</i>	Lisdodde
	<i>Brachmia inornatella</i>	Riet

VLINDERBIOTOPEN IN HET VEENWEIDEGEBIED

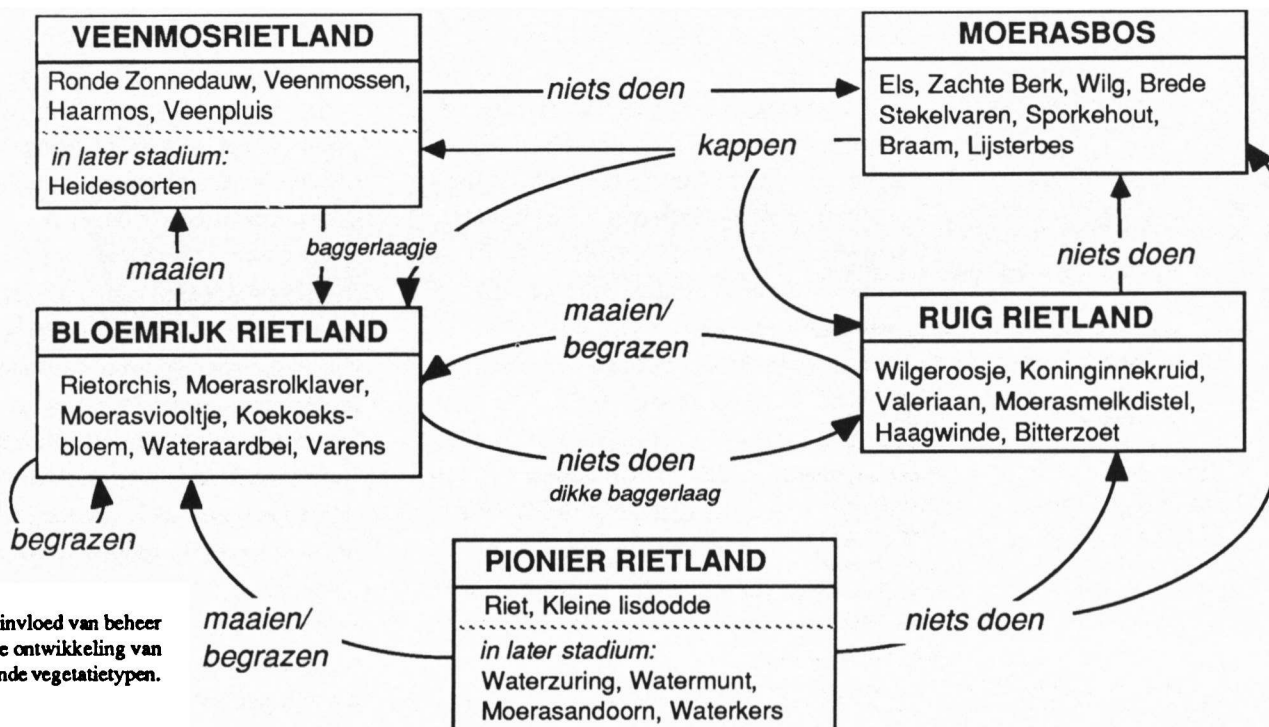
Figuur 1. Verdeling van diverse vlinderbiotopen in het Veenweidegebied.

één klap het gehele terrein gemaaid, waardoor eitjes, rupsen en poppen met het maaisel worden afgevoerd en/of vernietigd. Voor vlinders zijn er dan vrijwel geen bloemen (nektar!) meer beschikbaar. Vandaar dat ook zij een dergelijke structuurvernietiging gewoonlijk niet overleven.

Over een mogelijke achteruitgang van nachtvlinders in het veenweidegebied is vrijwel niets bekend. Er kan echter worden aangenomen dat het aantal soorten van het bloemrijke hooi- en rietland eveneens is achteruitgegaan. Het verdwijnen van de St. Jansvlinder (*Zygaena filipendula*) uit de bloemrijke rietlanden is hier een voorbeeld van.

VERSCHILLENDE SOORTEN RIETLAND

Door verlanding kan het open water spontaan dichtgroeien met riet. Laat men de natuur haar gang gaan, dan verandert het rietland binnen een mensenleeftijd in bos (Buijs et al. 1991). Toch zal een bezoeker van het veenweidegebied op veel plaatsen grote stukken open terrein tegenkomen. Hier wordt het dichtgroeien met geboomte doelbewust tegengegaan door een gericht beheer. In de meeste gevallen is dit maaien of begrazen, wat zowel door boeren, riettelers als natuurbeschermers nog steeds wordt gedaan. Activiteiten als veenmostrekken voor bloemisten en het graven van petgaten voor de turfwinning, hielden vooral vroeger het gebied open. Juist de verscheidenheid aan beheer, zowel in ruimte als tijd, heeft voor een grote variatie in plant- en diersoorten gezorgd. In figuur 2 is de invloed van het beheer op de vegetatie aangegeven. Hierin is direct te zien welke gevolgen het staken van een beheersvorm heeft voor een bepaald stadium. Wil men de kenmerkende vlindersoorten van het veenweidegebied beschermen, dan is het noodzakelijk om de verschillende verlandingsstadia te behouden.

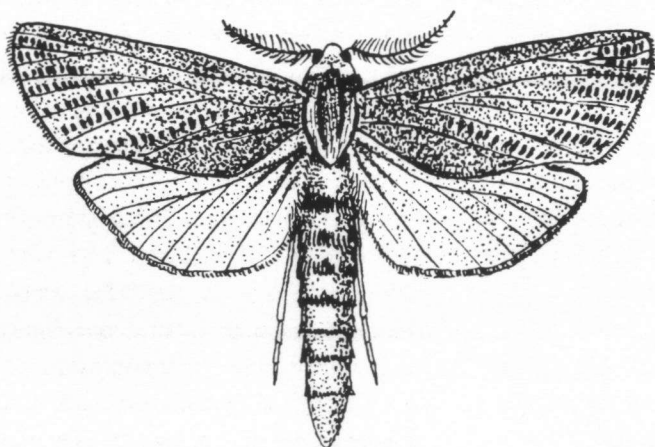

Figuur 2. De invloed van beheer op de ontwikkeling van verschillende vegetatietypen.

In het volgende overzicht wordt een uiteenzetting gegeven van de belangrijkste typen rietland en hun beheer. Enkele opvallende vlindersoorten worden kort besproken.

Pionier-rietland

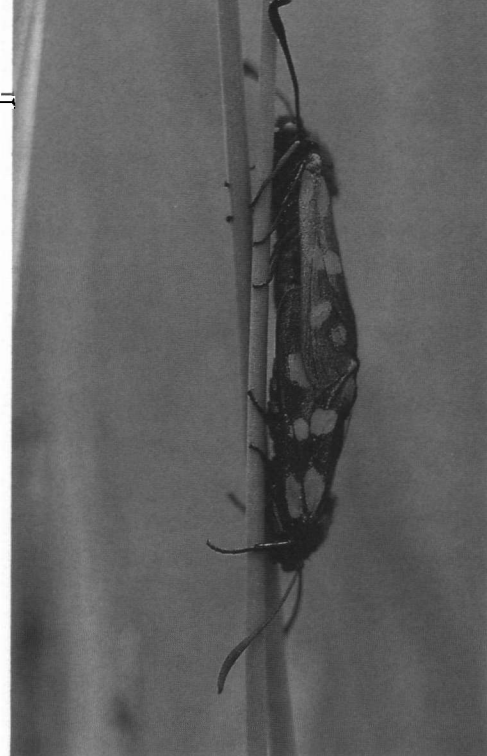
In brede sloten, langs meren en in afgesloten water ontstaan al snel uitgebreide, soortenarme riet- en lisdodde vegetaties. Deze voor de floristen oninteressante vegetaties herbergen een gevarieerde en internationaal zeldzame fauna. Vooral als het riet enige jaren niet

Figuur 3. Het Rietluipaard is een lokaal voorkomende vlindersoort in ongemaaid rietland.

wordt gemaaid, vinden Karekieten, Rietzangers, Rallen en Roerdompen hier voldoende nestgelegenheid. Ook allerlei vlindersoorten voltooien hun leven op riet- en lisdodde stengels. Algemeen is bijvoorbeeld de Rietspinner (*Philudoria potatoria*), maar ook veel lokale rietuiltjes en rietmotjes zijn in het riet te vinden. In totaal kan men ruim 20 soorten nachtvlinders aantreffen.

Een echte specialist van het overjarig rietland is het Rietluipaard (*Phragmataecia castaneae*, fig. 3). Het is een 3 tot 5 cm grote, vaalbruine nachtvlinder, die lokaal in de veenweidegebieden voorkomt. De rups leeft 21 maanden in een rietstengel en overwintert daar tweemaal.

De rupsen of poppen van de rietbewonende vlinders overwinteren in dode rietstengels en wortelstokken, tussen strooisel of tussen de onderste rietbladeren. Voor deze vlinders is de aanwezigheid van dode stengels daarom van levensbelang! Dit is te verwezenlijken door het riet gefaseerd te maaien. Jaarlijks kan dan een deel van het rietland tijdens de maaibeurt worden overgeslagen. Het volgende jaar wordt het ongemaaide gedeelte gemaaid (zie figuur 5b). Voor het behoud van het Rietluipaard dient echter veel minder gemaaid te worden. Hier is een cyclus van minimaal drie jaar gewenst (zie figuur 5a).

Alhoewel rietvogels en rietvlinders afhankelijk zijn van dood riet, is het wel belangrijk dat er gemaaid wordt. Anders vormt zich op de lange duur een geheel ander vegetatietype (zie figuur 2), waarin voor de oorspronkelijke soorten geen plaats meer is. Bovendien kunnen ook twee vlindersoorten, de Rietwortelstokboorder (*Rhizodra lutosae*) en de Rietstengelboorder (*Archanara geminipuncta*), het rietland beïnvloeden. De rupsen van deze vlinders kunnen de groei van het riet verhinderen. Hierdoor ontstaan er binnen enkele jaren open gaten in het rietland, waarin ruigtekruiden en bramen opstaan. Aanvankelijk is dit zeer geschikt voor vlinders, maar uiteindelijk zal ook hier bosopslag plaatsvinden.

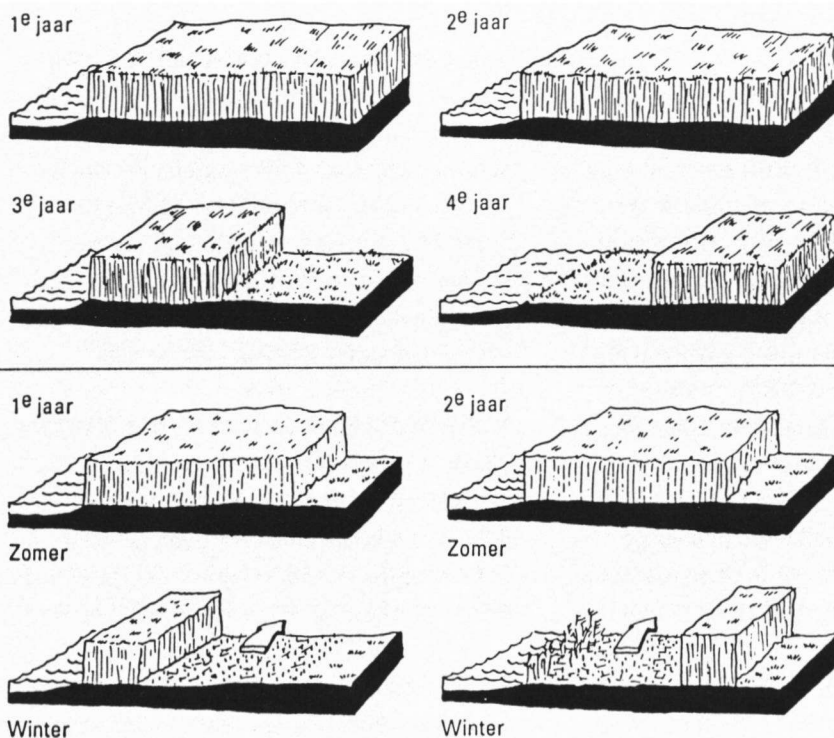
Ruig rietland

Als het rietland en de weilanden niet meer worden beheerd, verruigen zij. Er ontstaat

dan een hoogopgaand rietland met Haagwinde, Harig Wilgeroosje, Valeriaan, Koninginnekruid en Kale Jonker. Voor dag- en nachtvlinders is dit rietland vooral belangrijk als nektarleverancier. Met name het Koninginnekruid en Kale Jonker zijn in de nazomer bezaaid met allerlei prachtige dagvlinders. Op sommige plaatsen laat men het gemaaid riet liggen, of wordt een dikke laag bagger gestort. Hier ontwikkelt zich een natte ruigte met Grote brandnetel, de waardplant van onder andere Dagpauwoog en Kleine vos. Een tamelijk kenmerkende nachtvlinder van het ruige rietland is het Groot Avondrood (*Deilephila elpenor*). Deze prachtige rood met groene vlinder leeft van Harig Wilgeroosje en kan als rups in groot aantal aanwezig zijn. Het beheer van dit type rietland is eenvoudig: vrijwel niets doen. Op deze manier kan het ruige rietland wel 40 jaar bestaan (Buys et al. 1991). Toch vindt er uiteindelijk opslag van bomen plaats. Met het trekken van boompjes of een enkele keer gefaseerd maaien (5- tot 10-jarige cyclus) kan het ruige rietland lang in stand worden gehouden.

Figuur 4. De St. Jansvlinder is een opmerkelijke soort van bloemrijk rietland.
Foto T. Kisjes

Figuur 5. a. Gefaseerd maai-beheer met een drie-jarige cyclus.
b. Gefaseerd maai-beheer met een twee-jarige cyclus.

Bloemrijk rietland

Als delen van het pionier-rietland worden begraasd of gemaaid ontstaat er een kleurig rietland met o.a. Echte Koekoeksbloem, Moerasrolklaver, Rietorchis, Moerasviooltje en Tormetil. Langs de slootranden groeien vaak nektarplanten als Watermunt en Kattestaart en diverse waardplanten als Waterzuring, Egelskop en Gele Lis.

Het bloemrijke rietland is een belangrijk habitat voor dagvlinders. De vegetatie moet echter pleksgewijs kort en open zijn, vooral in mei en juni. In zo'n situatie is op terreinen met Moerasviooltje, Kale Jonker en Kattestaart de Zilveren Maan aan te treffen. De vlinder fourageert op roze bloemen. De rups leeft van het Moerasviooltje en overwintert tussen bladstrooisel. Op open plekken met Tormetil en wat lage struiken vliegt de Aardbeivlinder. De rups van deze kleine dagvlinder leeft op Tormetil en de pop overwintert tussen blaadjes van deze plant. Een opmerkelijke nachtvlinder van het bloemrijk rietland is de St. Jansvlinder (figuur 4), die vanaf juni vliegt. De rood met zwarte vlinder legt haar eitjes op Moerasrolklaver en vliegt overdag. Als nektarplant wordt Kale Jonker gebruikt. Vanaf juli zijn de rupsen op de waardplant te vinden en zij overwinteren tussen plantenstengels in de strooisellaag. De pop bevindt zich in een opvallend strogele kokon, die aan stengels van Pitrus, Biezeknoppen, Kleine lisdodde en Riet wordt bevestigd.

Het beheer van bloemrijke rietlanden kan tamelijk gevarieerd zijn. Op sommige plaatsen worden de rietkragen extensief begraasd vanuit het aangrenzende grasland. Hierdoor blijft het rietland vrij stabiel, alhoewel enige ruigtesoorten kunnen opslaan. Onder dergelijke omstandigheden kunnen grote populaties St. Jansvlinders voorkomen (Oostzijderveld bij Zaandam).

Overbegrazing door koeien en schapen leidt tot sterke vertrapping, vergrassing of verrui-

ging. Hierdoor nemen de overlevingskansen voor veel vlinders en planten sterk af. Niet alle bloemrijke rietlanden worden echter begraasd. Vooral vroeger werd het rietland door boeren in het najaar gemaaid. Het bladhoudende riet werd gebruikt als stalstrooisel of verkocht als afdek materiaal voor bloembollen. De markt voor het bladriet is helaas ingestort; het goedkopere stro is hiervoor in de plaats gekomen. Vandaar dat veel rietkragen zijn omgevormd tot grasland of zijn verruigd. Het oppervlak aan bloemrijk rietland is daardoor sterk afgenomen. Steeds meer rietlanden worden gemaaid door natuurbeheerders en vrijwilligers. Bij een eenzijdig maaibeheer blijken echter vlinders snel te verdwijnen. Zo verdween de Zilveren Maan binnen enkele jaren nadat de vegetatie compleet werd gemaaid en afgevoerd (Jonker 1990). Ook de St. Jansvlinder is slecht tegen deze beheersvorm bestand. Bij een extensieve begrazing of een gefaseerd maaibeheer had men deze vlinders kunnen sparen. Bovendien blijft hierdoor het bloemrijke stadium langer in stand (Buys et al. 1991).

SUMMARY

The fen grasslands in the western parts of the Netherlands consist to a large extent of lakes, woods, fields and marshland. The region is also characterized by the presence of reed vegetation which occurs in different types, depending on the moisture in the land and the land use.

An overview is given of the most important types of reedland and their management. Several striking butterfly and moth species which occur in these reedlands are discussed. In general, it is clear that the abundance of plant and butterfly species in a certain type of reedland, depends on the management measures taken.

Een andere mogelijke oorzaak voor het verdwijnen van diverse waardplanten uit vochtige rietlanden, kan het rietharken zijn. Uit vegetatiekarteringen in midden Noord-Holland blijkt dat in nauwkeurig geharkte rietlanden de orchideeën, moerasvioltjes, varens en koekoeksbloemen na 5 tot 10 jaar verdwijnen. Bovendien nam de veenmosbedekking snel toe. In vergelijkbare rietlanden waarin na het maaien het rietstrooisel grof werd geharkt, veranderde de vegetatiestructuur nauwelijks. Ook de veenmoslaag groeide niet noemenswaardig (Buys 1991). Door gefaseerd te maaien, grof te harken of het maaisel met een vork te harken en af te voeren, kan een dunne strooisellaag gehandhaafd blijven. Pleksgewijs kan men ijle plukjes gemaaid riet laten liggen. Al het maaisel laten liggen is niet gewenst, want dan verruigt de vegetatie snel. In sterk verzuurde vegetaties kan het opspuiten van een dunne, pyrietarme baggerlaag helpen. In Botshol gebeurt dit al

met uitstekende resultaten. Na maaien ontstaat er een bloemrijk rietland of hooiland.

Veenmosrietland

Alleen de overgangsvorm tussen het bloemrijk rietland en het veenmosrietland is voor vlinders interessant. In deze rietlanden domineren veenmossen in de moslaag, terwijl de kruidlaag rijk is aan bijvoorbeeld Moerasvioltje, Varens, Koekoeksbloem en Kale Jonker. Beheer en vlinderrijkdom in deze open, kruidrijke veenmosrietlanden is daarom gelijk aan het bloemrijke rietland. Ook hier kunnen kritische soorten als Zilveren Maan en St. Jansvlinder worden aangetroffen.

Wordt er echter jaarlijks gemaaid en afgevoerd, dan ontstaat er het 'echte' veenmosrietland. Dit is een soortenarme, zure verlandingsvegetatie met zonnedaauw, Veenpluis en veenmossen. Zelfs heidesoorten als Dopheide, Struikheide en Kraaiheide kunnen opslaan. Voor vlinders is dit 'echte' veenmosrietland vanwege het maaibeheer niet interessant. Een mogelijk alternatief zou een lichte nabeweidings met schapen kunnen zijn.

VERANDEREND VEGETATIEBEHEER

Uit de talloze voorbeelden die de revue zijn gepasseerd, blijkt duidelijk dat de soortenrijkdom in de rietlanden afhangt van de gekozen beheersvorm. Vooral vroeger ontstond er een enorme variatie in het terrein door de aanwezigheid van vele kleine boerenbedrijfjes. Door de uittocht van vele boeren uit het veenweidegebied en het gebrek aan bedrijfsopvolging is en gaat er veel aan variatie ver-

loren. Subsidies en ontheffingen voor kleinschalige boerenbedrijven zijn een oplossing. In de natuurterreinen kan deze variatie behouden worden als men afwijkt van het eenzijdig maaibeheer. Petgaten graven, extensieve begrazing, lichte voor- of nabeweiding en gefaseerd maaien zijn hier de goede alternatieven.

De keuze van deze beheersvormen houdt wel in, dat het beheer van de veenweiden zeer kostbaar gaat worden. Maar als we de huidige variatie in de open veenweidegebieden willen behouden, is dit vrijwel de enige oplossing.

Literatuur

Buys, E.P., R. Leguyt en R. van 't Veer, 1991. Verlanding in de Zaanstreek en Waterland. Stichting de Poelboerderij, Wormer. pp 1-83 + bijlagen.

Jonker, N. (red.), 1990. Rietlanden en Moerassen in Noord-Holland. Meer kansen voor natuur. Onderzoeksrapporten provincie Noord-Holland Dienst Ruimte en Groen, Haarlem. pp. 1-88.

Kloen, H., 1991. Naar een duurzaam herstel van natuur en landschap in het veenweidegebied. De Vlinderstichting, Wageningen. pp. 1-49 + bijlagen.

Veer, R. van 't, 1988. Vlinders in het Guisveld. De flora en fauna van de Zaanstreek Afl. 4. Stichting de Poelboerderij, Wormer. pp. 1-71.

Vos, R. de, 1985. De Lepidoptera (vlinders) van Zaandam en Oostzaan. De Flora en Fauna van de Zaanstreek Afl. 3. Werkgroep actieve veldbiologen. Zaandam. pp. 1-58.

Vos, R. de, 1990. Checklist van de Micro- en Nachtvinders van het Noord-Hollands Duinreservaat (1947-1989). Interne uitgave. Zaandam. pp. 1-45.

Figuur 6. Rups van de Rietspinner op riet.
Foto A. Steendam